

HEGEDŰS Katalin

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar
Szabadka, Szerbia
picurka2@gmail.com

A SVÁBOK NYOMÁBAN

Nyelvi tájkép Bácskában

Tragovima Švaba

Jezički pejzaž u Bačkoj

In the Footsteps of the Swabians

The Linguistic Landscape in Bačka

Auf den Spuren der Schwaben

Die Sprachlandschaft in Bačka

Tanulmányomban a német telepések nyelvének még megmaradt nyomait keresem a mai Bácska területén. A svábok betelepítésekor többségi német lakosságú városokat és falvakat jártam körbe, összesen 20-at (ebben a munkában csak 16 kerül bemutatásra). Azt szeretném bemutatni, hogy ezekben az egykor többségi német lakosú helységeken miként jelenik meg a német nyelv a város nyelvi tájképében, azaz a nyelvi tájkép kutatásának vajdasági német vonatkozásaival foglalkozom. Elsősorban a közösségi tereken megfigyelhető feliratokra és kulturális szimbólumokra fókuszáltam, azonban a terepmunka folyamán kiderült, hogy a legtöbb helységben ezek hiányoznak, így a temetők kerültek kutatásom középpontjába, ahol a feliratok nyelvi kontextusa és névi megformálása diakrón szempontból is tanulmányozható. Mivel a német lakosok száma hetven évvel ezelőtt drasztikusan csökkent, a nyelvi tájkép sajátos formája az egykori sváb közösségek temetőiben található, valahol még ott sem. *Kulcsszavak:* nyelvi tájkép, Duna menti svábok, asszimiláció

Bevezetés

Vajdaság multikulturalitását gazdag történelmének, földrajzi fekvésének és nyelvi sokféleségének köszönheti. Ezt a régiót az elmúlt száz évben sok hábo-

rú sújtotta, több államhoz tartozott és számos etnikai csoport, többek között a németek otthonává vált.

Tanulmányomban a német telepesek nyelvének még megmaradt nyomait keresem a mai Bácska területén. A nyelvi tájkép módszerével követem nyomon a lakosság nyelvi összetételét, a német nyelv sorsának alakulását, valamint a német mint kisebbségi nyelv státuszát. Mivel a német lakosok száma drasztikusan csökkent hetven évvel ezelőtt (kétharmadukat elűzték erről a területről), ezért nem korlátozhattam kutatásomat kizárólag a szinkrón elemzési módszerre.

Jelen kutatásban a svábok betelepítésekor létrehozott többségi német lakosságú városokat és falvakat jártam körbe. Elsősorban a közösségi tereken megfigyelhető feliratokra és kulturális szimbólumokra szerettem volna fókuszálni, azonban a terepmunka folyamán kiderült, hogy a legtöbb helységben ezek hiányoznak, és így a temetők kerültek a kutatásom középpontjába, ahol a feliratok nyelvi kontextusa és névi megformálása diakrón szempontból is tanulmányozható.

A szerb városok és falvak nyelvi tájképével többek között Marija Ilić foglalkozott, aki Sandra Buljanović társszerzővel közösen bemutatta a belgrádi, a pancsovai és a debellácsi magyar feliratokat (*Domains of Hungarian Language Use in Belgrade*). Szintén ez a páros kutatta a bolgárok írásbeli jelenlétét Bánátban. Biljana Sikimić a karaševói temetőben található feliratokat gyűjtötte (*Jezički pejzaž Karaševaka: nadgrobni spomenici*). Anamarija Sorescu Marinković és Monica Hucanu a román nyelv láthatóságát tanulmányozta Szerbiában (*Rumunski varijeteti u jezičkom pejzažu Srbije*). Takács Izabella és Vukov Raffai Éva egyes szabadkai utcák nyelvi tájképével foglalkozott (*A nyelvi tájkép kutatási témája Szabadkán: A Strossmayer utca nyelvi tájképe*), míg Lulić Emil Újvidék sétálóutcájának nyelvi tájképét vizsgálta (*Újvidék sétálóutcájának nyelvi tájképe*). Szoták Szilvia a nyelvi tájképet mint az alkalmazott nyelvészet egyik legújabb kutatási területét elemezte. Kutatásaim alapján eddig senki sem foglalkozott behatóan a svábok nyelvi jelenlétével a Vajdaságban. Marta István és Josef Lang lefényképezte és így megőrizte a sváb emlékműveket Bácskában, Bánátban és Szerémségben (*Gedenkstätten der Donauschwaben in der Batschka im Banat in Syrmien*). Számos civil szervezet, egyesület és magánszemély harcol a német temetők, templomok és műemlékek megőrzéséért.

Munkámmal a Duna menti svábok emlékeinek megőrzéséhez szeretnék hozzájárulni. Az idetelepített németek második generációja hazájának érezte ezt a régiót. Ők Vajdaság arculatának, kultúrájának, gazdaságának és kereskedelmének meghatározó elemei voltak, és látható nyomokat is hagytak maguk után. A sváboknak a vajdasági szerbek és magyarok mindennapi életére gyakorolt hatása nagyon változatos és erős, legjelentősebb a mezőgazdaságban, a gazdaságban, az építőiparban, a mechanikában, a mérnöki munkában, a gasztronómiában

stb. Német nyelvük beszivárgott mind a magyar, mind a szerb lakosság szótárába. A hóblitól, smirglitől, fanglitól, hokedlitől kezdve a mitesszeren, kuglófon, „dajeron” és jódlin keresztül a „paníroz”, „tornázik” és „táncol”-ig. Ugyanígy a szerb nyelvben a szlengben (kuplung, šoferšajbna, frištik, hohštapler, frajer, vešeraj, kupleraj) és az irodalmi nyelvben (cajtnot, haustor, asfalt, lampa, štrudla).

Módszer

Az alkalmazott nyelvészet egyik legújabb kutatási területe a nyelvi tájkép. A nyelvi tájkép koncepcióját leggyakrabban olyan térségek elemzésekor használják, ahol különböző nyelvi-kulturális háttérű közösségek élnek együtt. Ez a módszer segít a kulturális változatosság, a nemzeti kisebbségeken belüli és egymás közötti viszonyok megértésében, ezenkívül rámutat számos más társadalmi jelenségre. A nyelvi tájkép kutatási módszerének megalkotói, a Landry–Bourhis páros határozta meg a feliratok két alapvető funkciója közötti különbséget is, a kommunikatív és a szimbolikus közöttit, azaz a felirat nyelve egyrészt információt nyújt a népesség nyelvi összetételéről, másrészt ezen nyelvek státuszát mutatja. A német nyelv esetében a Vajdaságban a nyelv státusza nem kutatható, mivel német nyelvű feliratot közterületen kizárólag a német egyesületek névtábláin találunk. A német nyelvű táblák hiánya azonban sok információval szolgál, főleg ha abból az elméletből indulunk ki, hogy a kisebbségi nyelv vizuális használata növeli presztízsét, és pozitív hatással van a szóbeli használatára is (Szoatak 2018, 32).

Abból a feltevésből indultam ki, hogy Bácska német anyanyelvű lakossága – az itt töltött kétszáz év alatt – maradandó nyomot hagyott a településeken, amelyek a mai napig fellelhetők a német nyelvű feliratokban is. A sváb lakosság gazdag és befolyásos volt, a legtöbb települést kifejezetten az ő számukra építették, rányomva így a településre kultúrájuk pecsétjét. Igaz, hogy a svábok elűzése óta évtizedek teltek el, a lakosság több ízben is kicserélődött, de a jellegzetes német építkezés és térelrendezés még felismerhető.

A feliratokat többnyire a nyelvi és szemiotikai jellemzők alapján kategorizálják a táblákon található nyelvek száma és sorrendje, valamint a feliratok egymáshoz viszonyított tábla- és betűmérete szerint, a német nyelv esetében azonban ilyen kategorizáció nem lehetséges a fentebb említett okok miatt. Kétnyelvű táblák – a német egyesületek névtábláin kívül – található még Újvidéken, kettő a nyelviskoláéin; háromnyelvű tájékoztató jellegű táblák azonban kizárólag Apatinban találhatóak. Ilyen kevés német feliratú táblából nem tudtam következtetéseket levonni. A temetők német sírjai, felirataik, állapotuk, helyzetük azonban sok következtetésre ad lehetőséget.

Svábok a Vajdaságban

Vajdaság a törököktől való felszabadulást követően kezdett igazán multiethnikussá válni. A terület a török uralom után néptelen és mocsaras volt, így egyre aktuálisabbá vált a betelepítése, mivel ez az államnak, azaz a Habsburg Monarchiának parlagon fekvő területet jelentett, ami semmilyen jövedelmet nem hozott. A mocsaras területek termőfölddé való átalakítása érdekében a leglogikusabb megoldásnak a német földművesek és iparosok letelepítése tűnt.

1920 után a Magyar Királyság svábjait felosztották Magyarország, Jugoszlávia és Románia utódállamai között, tehát már nem volt lehetőség „magyar svábok”-ról (Ungarndeutsche) beszélni, mint korábban.

A második világháború végén a nácik és a háborús bűncselekményeket támogató németek Ausztria irányába távoztak. A Duna menti svábok nagy része, akik a háború alatt Hitlerrel és szövetségeseivel szemben ellenállást szerveztek, otthon maradtak, nem akarták szülőföldjüket elhagyni – abban a reményben, hogy velük semmi nem történhet. Tito azonban bosszút akart állni a náci Németországon a megszállás és a Wehrmacht bűncselekményei miatt, és az ország területén élő minden svábot népellenességgé nyilvánított. Megfosztották őket jogaiktól, üldözték, táborokba internálták és megölték őket. A háború után több mint 10 000 ember halt meg Gádonon (Gakovo) és Bácskörtésen (Kruševlje), 9000 Telecskán és még sok más vajdasági internálótáborban (Menz 2015). Az így megüresedett házakba és gazdátlanná vált földterületekre és gyárakba az új állam a saját kolonistáit telepítette. Az 1945. augusztus 21-i ülésen a minisztérium magas rangú képviselői – Vajdaság politikai és pártpolitikai vezetésének távollétében – az új kolonizáció nyolc elvében állapodtak meg, közülük az egyik: A kolonizációt a „tisztán” német falvakban vagy azokban kell elkezdni, amelyek német többséggel rendelkeznek (Portmann 2010, 103). A körülbelül 350 000 evakuált, elmenekült és internált Duna menti sváb helyére mintegy 230 000 délszláv telepest hoztak az 1944 és 1947 közötti időintervallumban; így, durva számítás szerint, Vajdaság minden 7. lakosa (az 1948-as népszámlálás adatai szerint) telepes volt. A háború utáni népfelszabadító mozgalom főleg szerb szimpatizánsainak letelepedése a 20. században változtatta meg leginkább Vajdaság nemzeti, politikai, gazdasági és kulturális jellegét (Portmann 2010, 98).

A német kisebbség mai helyzete

A német kisebbség szinte kizárólag a Vajdaságban rendelkezik szervezett struktúrával. A német klubokat az 1990-es évek elején kezdték alapítani, az elsőt Újvidéken, majd Szabadka, Zombor és Apatin következett. Ma 17 német klub

működik. A spektrum az alkalmi találkozóktól és közös kávézásoktól a népszokások megőrzéséig, a nyelvoktatásig, a fiatalokkal folytatott aktív munkáig és a politikai képviseletig terjed. Csak a szabadkai és zombori klubok rendelkeznek saját helyiségekkel.

A Német Nemzeti Tanács (Nationalrat der deutschen Minderheit) a zombori Szent Gellért Német Egyesület termeiben székel.

Szabadka

Szabadkán (németül Maria-Theresianopel, szerbül Subotica) a svábok mindig is kisebbségben voltak, tehát a német feliratok újabb keletűek. Érdekes, hogy míg az újvidéki nyelviskolák németül is hirdetik a német nyelvtanfolyamokat, addig Szabadkán kizárólag az iskola neve látható kiemelt helyen, minden egyéb információ az iskolákban érhető el.

Szabadkán két német egyesület működik: a Deutscher Verein Maria Theresiopolis és a Német Népi Szövetség.

1. ábra. A szabadkai „Maria Theresiopolis” Német Egyesület

Az egyetlen német nevet viselő kávézó, a Hausbrandt Caffé a sétálóutca elején található, és kizárólag a nevében kapcsolódik a német nyelvhez.

Szabadka ipari zónájában számos német cég van jelen, de magukban a vállalatokban a feliratok kizárólag szerb és angol nyelvűek, a folyosókon, a bejáratnál vagy a gépeken. Ezen cégek vezetői azonban pénzeszközöket fordítanak a képzett személyzet német nyelvoktatására.

Egy belvárosi optikai szaküzlet reklámfelületén nyolcnyelvű karácsonyi köszöntést tüntettek fel, a német az ötödik helyen szerepelt.

Szabadka minden katolikus temetőjében található német családi sírköveket. A német nevek a legváltozatosabb módon vannak kiírva, a német helyesírás szabályai szerint, vagy a magyar, szerb és horvát helyesírásnak megfelelően.

Zombor

Zomborban (szerbül Sombor) a német nem alkotott többségi lakosságot. A város két katolikus temetőjében megőrizték a sváb sírokat. A zombori katolikus templom, valamint a karmelita kolostor és a templom körüli vallási emlékek kétnyelvűek (német, magyar), melyek hűen ábrázolják a katolikusok háború előtti nemzeti megoszlását ebben a városban.

A Duna menti svábok egyetlen múzeuma Szerbiában Zomborban található, amelyet az ulmi Duna Menti Svábok Központi Múzeumával való együttműködési megállapodásnak köszönhetően hoztak létre. A múzeumnak Zombor biztosított helyet a Grassalkovich-palotában, amely a német betelepítés központja volt Bácskában.

2. ábra. Duna Menti Svábok Múzeuma, Zombor

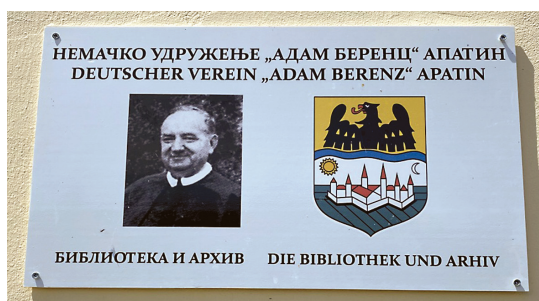
Zombor központjának utcáin csakúgy, mint Szabadkán a nyelviskolák reklámfelületén, nincsenek német feliratok, bár mindegyik kínál német nyelvtanfolyamot, szerbül.

Csak a város sétálóutcájában lévő (I. Péter király utca) Café Des Arts kávézóban található a sok antikvítás között régi sváb háztartási használati tárgyak, német felirattal.

A St. Gerhard német egyesület őrzi a Duna menti svábok kultúráját, hagyományait és nyelvét. Tagjai rendszeresen találkoznak, együttműködnek más egyesületekkel, sok rendezvényt szerveznek. Székhelyük ugyanazon a címen található, mint a Német Nemzeti Tanácsé.

Apatin

Apatin (németül Abthausen) a török uralom után, a 18. században német település volt. 1910-ben a lakosság száma 13 136 fő volt, ebből 11 661 német. A második világháború alatt Apatin volt a fasiszta rezsim ellenállásának a központja. Adam Berenz apatini katolikus plébános vezetésével a svábok a náci ideológia ellen harcoltak. Ennek az ellenállásnak az írásbeli nyoma az Apatinban megjelenő *Die Donau* hetilap. Antifasiszta harcuk azonban nem mentette meg az apatini svábokat az internálástól, munkatáboroktól és kivégzéstől.

3. ábra. Adam Berenz Német Egyesület, Apatin

A katolikus templom plébániahivatalában, ahol Adam Berenz is szolgált, ma a város német/sváb könyveit és megmaradt iratait gyűjtik, abban a reményben, hogy képesek lesznek megnyitni a Duna menti svábok állandó jelleggel működő könyvtárát és levéltárát.

Apatinban nem emeltek emlékművet az elüldözött és kivégzett svábok emlékére, de ebben a városban van az egyetlen fennmaradt német temető a Vajdaság területén.

A német katolikus temető mellett áll a katolikus templom (Jézus szíve, 1933-ban teljesen újjáépítették), amelyet már majdnem egy évtizede renoválnak. A belső falakat bevakolták, és új tetőt kapott. A templom emeleti galériája ma múzeumként szolgál, Boris Mašićnak köszönhetően, aki évtizedek óta gyűjti a németek hagyatékát.

Az Adam Berenz apatini német egyesület háromnyelvű táblákat helyezett el szerte a városban azon nevezetességek mellett, amelyek a város korábbi sváb lakosságával kapcsolatosak.

Apatin sétálóutcáján, a Nagyboldogasszony Szűz Mária mennybevetele (1798) katolikus templom előtti szobrok német feliratai nincsenek sem megőrizve, sem felújítva.

A nyugat-bácskai falvak nagyrészt nemzetiségi falvak voltak. Horvát falu volt többek között Szond (Sonta), Monostorszeg (Bački Monoštor), Csonoplya

(Čonoplja), magyar falvak Bácskertes (Kupusina), Szilágyi (Svilojevo), Gombos (Bogojevo), sváb falvak pedig Bácsszentiván (Prigrevica), Regőce (Riđica), Őrszállás (Stanišič). Az idő múlásával a lakosok keveredtek, de a lakosság többsége az eredeti maradt. A második világháború után a többségi sváb falvakban teljesen megváltozott a népesség összetétele, így a Duna menti svábok nyomai kizárólag katolikus templomokban vagy temetőekben maradtak fenn.

Bácsszentiván

Bácsszentiván (németül Sonnhofen vagy Priglewitz, szerbül Prigrevica) 1945-ig tiszta sváb falu volt. Az 1910-es népszámláláskor a falunak 5416 lakosa közül 4514 vallotta magát németnek. Ma a hivatalos statisztikák szerint csak négy német él a faluban. A Keresztelő Szent Jánosnak szentelt katolikus templom (1787-ben épült) romokban áll, 1999 decemberében kifosztották és felgyújtották, majd felrobbantották (Mašić 2014). Itt említem meg, hogy „Vajdaság-szerre 63 német templomot pusztítottak el a második világháború óta. Csak 23 templom maradt fenn, ebből 13 romokban” (Mašić 2016).

A bácsszentiváni temető szép, rendezett és ápolt. Néhány sváb síremléket áthelyeztek körülbelül tíz méterre a főbejárattól, egy helyre csoportosítva őket, így őrizték meg az egykori sváb lakosság emlékét.

Regőce

Regőce (németül Legin, szerbül Riđica) viharos történelemmel rendelkezik, 1850-ben háromnyelvű, szerb–magyar–sváb faluként említik. 1910-ben Regőce 3591 lakosa közül 2440 vallotta magát svábnak, 804 magyarnak, 334 szerbnek, 1 horvátnak és 11 egyébnek. 1944 decemberében 104 sváb földművest kényszer munkára vittek a Szovjetunióba; egy évvel később a megmaradt svábokat a gakovói (gádori) és kruševljei (bácskörtési) táborokba deportálták.

A katolikus templom (Urunk mennybemenetele) 1817-ben épült; legutóbb 1959-ben renoválták, 2017-ben belső felújítási munkálatokat végeztek benne; plébánosa nincs, ünnepekkor, temetésre vagy egyéb alkalmakkor a nemesmiliticsi plébános jön misézni. A templomkertben álló szobrok feliratai német nyelvűek.

A katolikus temetőben, melyet ma már nem használ a lakosság, sváb és magyar sírok találhatók. A temető szépen rendezett és karbantartott.

Őrszállás

Őrszállásra (németül Donauwachenheim, szerbül Stanišič) az első német családok 1700-ban érkeztek. 1799-ben kétnyelvű (szerb, német), 1850-ben háromnyelvű (magyar, német, szerb) faluként emlegetik, 70 zsidó lakossal.

Órszállásnak katolikus, ortodox temploma volt és egy zsinagógája. Az 1910-es népszámláláskor a helység 7086 lakosa közül 5206 német, 1266 magyar, 557 szerb, 6 horvát és 51 egyéb nemzetiségű volt.

A katolikus templom ép (Szűz Mária neve, 1815), de csak nagyon ritka alkalmakkor celebrál itt misét a nemesmiliticsi plébános. A templom előtti szobrokat lefejezték, a szobrok német fölíratú tábláit átlótték.

Órszálláson találtam az egyetlen épen maradt útszéli vallási, német felíratú szobrot.

Verbász

Verbász (németül Werbass, szerbül Vrbas) a történelme során többször vált lakatlanná, de minden alkalommal újraneépítették. A németeket 1785-ben telepítették ebbe a városba, az általuk lakott területet Újverbásznak hívták, míg az őslakosok Óverbászon maradtak. Az 1910-es népszámláláskor Óverbásznak 4853 lakosa volt: 1837 német, 1813 szerb és 615 magyar; Újverbásznak 6924 lakosa közül 5171 német, 1361 magyar és 150 szerb. A második világháború után a németek egy részének sikerült elmenekülnie, többségüket deportálták.

Verbászon minden egykori sváb lakosra utaló nyomot eltüntettek. A városban semmi nincs, ami legalább sugallná, hogy az egykor német többségű város volt. A város központjában áll az evangélikus és katolikus templom. Az evangélikus („német templom”) zárva van és látható, hogy évek óta senki nem nyitotta ki. A tető omladozik, a falak vakolata a tégláig lemállott, az ereszekből bokrok nőttek ki. A templomról és a mellette álló (hasonlóan romos) plébániáról minden felíratot eltávolítottak. 2020 decemberében Dolinszky Márta evangélikus esperes reményét fejezte ki, hogy a templom felújítása hamarosan megkezdődhet, csakúgy, mint a többi romos evangélikus templomé Bácska-szerte. Az evangélikus templomtól kb. 20 méterre fekvő katolikus templom jelenleg felújítás alatt áll, és nem látogatható.

A belvárosban az egyetlen német felirat a Caffé Hausbrandt kávézó neve.

Verbászon, mint a legtöbb vajdasági faluban és kisvárosban, a város központjában áll egy tábla, ahová gyászjelentéseket és egyéb hirdetéseket ragasztanak. Az egyik ilyen táblán talákoztam az Andrija Ljubomir Hering névvel, amely kiváló példája a megmaradt németek háború utáni asszimilációjának.

A városban eltüntettek minden német emléket, meg a városi temetőből is eltávolították a német sírokat. Verbász temetője, mint a jelenlegi lakosság is, többségében ortodox. Néhány katolikus sírt és egy keresztet (katolikus temetőkre jellemző) egy, a kerítés melletti, kisebb területre helyeztek át, a többi német sír sorsa, hivatalosan, ismeretlen. A kereszt felirata kétnyelvű (magyar, német), a megőrzött sírok többnyire magyarok. A németek asszimilációja a sírokon is megfigyelhető.

Kúla

Kúlán (németül Wolfsburg, szerbül Kula) 1786 óta élnek németek. 1910-ben 9125 lakosa volt, 3679 magyar, 2510 szerb, 2425 német és 456 rutén nemzetiségű. A második világháború után a sváb lakosságot elűzték. A mai Kúlán, csakúgy mint Verbászon, az egykori német lakosságnak semmi nyoma nincs.

A katolikus Szent György-templom 1770-ben épült. A templomban a feliratok többsége latin nyelvű, ez a katolikus egyház megoldása többnyelvű környezetben. A város főutcáján álló templom előtti táblára tűzik ki a lakosok a gyászjelentéseket, melyeken, csakúgy mint Verbászon, jól megfigyelhető a svábok asszimilációja. A kúlai gyászjelentés annyiból más, hogy ezen az Emerich vezetéknevet német helyesírással nyomtatták.

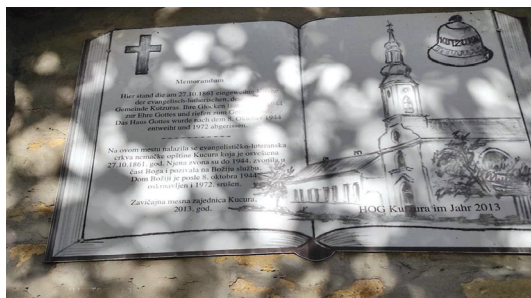
A kúlai német egyesület igen aktív. Gyakran szerveznek különféle eseményeket, kiállításokat, koncerteket, összejöveteleket.

A kúlai temetőben a katolikus sírokat nem helyezték át. A temetőt úgy bővítették, hogy a német és a magyar sírok túlnyomó részét nem mozdították el. Az újabb sírfeliratok is az asszimilációról tanúskodnak.

Az elűzött németek leszármazottai 2010-ben háromnyelvű emléktáblát állítottak a temető végében elődeik emlékére.

Kucora

Kucora (németül Kutzura, szerbül Kucura, ruszinul Кочурп) 1590 óta lakott falu, a török hódoltság alatt szinte teljesen elnéptelenedett, ezért az 1760-as években először görögkatolikus ruszin, majd később evangélikus német családokat telepítettek a faluba. Az 1910-es népszámláláskor 4129 lakosa volt Kucorának, ebből 2451 vallotta magát ruszinnak, 1022 németnek, 613 pedig magyarnak. Mind a három nemzet beszélte egymás nyelvét. A németek evangélikusok voltak, kitelepítésük után a templomukat lerombolták, és helyükbe ortodox vallású szerbeket telepítettek.

4. ábra. Emléktábla az evangélikus templom helyén, Kucorán

A valamikori evangélikus templom helyén 2013-ban emléktáblát emeltek.

Kucora különleges falu, mivel csak ebben, az általam bejárt helységben van a négy vallásnak négy külön temetője. A sváb, evangélikus temetőből megmaradt néhány sír a falu szélén van, közvetlenül a szántóföldek mellett. A megmaradt sírok a valamikori kucorai sváb lakosok gazdagságáról tanúskodnak.

Torzsa

A mai Torzsa (németül Torschau, szerbül Savino Selo) három elnéptelenedett puszta helyén épült az 1780-as években. Az új lakosok evangélikus és református német telepések voltak, akik áttelepülésük fejében 1794-ig (tíz évig) teljes adómentességet élveztek; számukra 250 lakóházat építettek. Az 1910-es népszámláláskor Torzsának 3883 lakosa volt, közülük 2949 német, 495 magyar és 205 szlovák. A második világháború után a németeket deportálták. A német református templomot a németek kitelepítése után lebontották. A német evangélikus templom még áll, romos állapotban. A templom mellett emlékhelyet emeltek a kitelepített svábok emlékének.

Szivác

A mai Szivác (szerbül Sivac) Ó- és Újszivác összeolvadásával jött létre. Újszivácot az idetelepített svábok (1786) alapították, akik Ószivácról költöztek el, mivel a helyi őslakosokkal nem tudtak békességben egymás mellett élni. Szivác különösen érdekes a kutatók számára, mivel ránk maradt Johann Eimann, a harmadik német betelepítés tanújának részletes leírása a teljes betelepítési folyamatról, az utazástól kezdve a ház- és csatornaépítésen keresztül az őslakos szerbekkel való összetűzéseikig (Eimann 1965).

Az evangélikus templom építését 1811-ben fejezték be; 1836-ban felújították. A templomot évtizedek óta nem használják, hagyták tönkremenni, még egy fa is kinőtt a templomtoronyban.

A sváb lakosság többségének sikerült elmenekülnie a második világháború végén bevonuló szovjet és partizáncsapatok elől. Az otthonukban maradt svábok „eltűntek”, megölték vagy táborokba internálták őket.

A sziváci temető szépen rendezett, karbantartott, a német sírok többségét megőrizték, természetesen az újabb sírokon látható a svábok asszimilációja, csakúgy, mint más településeken.

A temetőben találtam az egyetlen újabb német nyelvű feliratot egy szeméttároló hordón, ami arról tanúskodik, hogy Szivác lakói gazdasági kapcsolatot ápolnak Németországgal.

Hódság

Hódságon (németül Hodschag, szerbül Odžaci) a második világháború végéig a német lakosság volt többségben. 1945-ben a németeket koncentrációs táborokba deportálták, ahol többségük meghalt. A túlélő svábok Németországba, Ausztriába és Amerikába emigráltak.

Hódságon ma semmilyen látható nyomuk nem maradt az egykori sváboknak. A város központjában egy hatalmas katolikus templom áll (Szent Mihály-templom, 1768), amely a sváb és a magyar katolikusok temploma volt. A templom külsején semmilyen felirat nem található, belül a feliratok latin és magyar nyelvűek. A templomban német nyelvű szórólapok találhatók, amelyeket a Hódsági Német Egyesület helyez el itt, hirdelve rendezvényeit. A templom mellett korábban a Szentháromság emlékműve állt, az emlékműnek csak a talpzata maradt épen, a feliratot törölték.

A hódsági temető német sírjainak többsége ép, de több mint fele a temetőn kívül egy kaszálatlan bokor- és gazrengetegben áll. A temető katolikus részén álló kápolnának két emléktáblája van az első világháború utáni időkből, ahová a német háborús áldozatok neve van bevésvé éves felosztásban.

Cservenka

Cservenkát (németül Tschervenka/Rotweil, szerbül Crvenka) a török uralom alatt elhagyták a lakosok, lakatlanná vált. 1785-ben szőlőtermesztő németeket telepítettek az elhagyott faluba. 1910-ben Cservenkának 7674 lakosa volt, ebből 6861 katolikus és református német. Mindkét vallásnak saját temploma volt. A katolikus templom még áll. A legtöbb német a második világháború után elmenekült a faluból, az ott maradtak közül 312-en internálótáborokban haltak meg. A lakóhelyüket elhagyni kényszerült és meggyilkolt németek emlékműve a cservenkai régi temetőben áll.

5. ábra. Emlékhely a cservenkai temetőben

Érdekes, hogy a többi Bácskában található emlékművel ellentétben, amelyeket az elhurcolt, kivégzett svábok emlékére állítottak, a cservenkai a temető közepén található (nem a temető végén). Ez az egyetlen emléktábla, amelyet egy családi kriptán helyeztek el.

A temető német sírjai tiszták, rendezettek, látszik, hogy gondozzák őket.

Szentfülöp

Német családok 1762 óta élnek Szentfülöpön (németül Filipowa, szerbül Bački Gračac). 1900-ig a falu 60 házában 75 német család élt. A második világháború után a német lakosságot kilakoltatták, kivégezték vagy táborokba zárták, helyükre (házukba) szerb nemzetiségűeket telepítettek; a katolikus templomot lebontották. Két műemlék található Szentfülöpön, az egyik 2008 óta a temetőben áll, a másik a németek kivégzésének helyén, a Hódság felé vezető úton, amelyet 2011-ben állítottak. Mindkét emlékmű kétnyelvű (német, szerb), a város határában lévő az áldozatok nevét és születési dátumát is tartalmazza.

6. ábra. Emlékmű, szentfülöpi temető

Gádor

Gádorban (németül Gakowa, szerbül Gakovo) 1764-ben és utána több hullámban telepedtek le a németek. 1931-ben 2692 lakosából 2370 volt német. 1945 márciusában a partizánok az egész falut gyűjtőtáborral alakították, időssek

és gyermekek táborává, amelyben, becslések szerint, 17 000 Duna menti sváb volt összezsúfolva. A tábort 1948 januárjában bezárták. A tábor áldozatainak száma 8500 (Donauschwaben.at). Gádorban az áldozatok emlékére emlékművet állítottak a német temetőben (a sváb temetőt a mai napig német temetőnek hívják) (Wildmann 1995, 808).

Bácskörtés

Bácskörtés (németül Kruschiwel/Kruschiwl/Birndorf, szerbül Kruševlje) szinte kizárólag német település volt, azóta, hogy a németek 1765-ben letelepedtek a faluban. 1944-ben Bácskörtésnek 950 lakosa volt, ebből 896 német. A faluból 93 munkaképes embert deportáltak a Szovjetunióba kényszermunkára. 1945 és 1948 között az egész falut táborrá alakították. A fogvatartottak száma 10 000 és 21 000 között mozgott, 3500 német halt meg ebben a táborban (Wildmann 1995, 850).

A temető végében emelt kétnyelvű (német, szerb) emléktábla és körörszt a német áldozatokra emlékeztet. A temetőben a német sírok megmaradtak, bár elhanyagoltak.

Zárszó

Munkámban a német telepesek nyelvének még megmaradt nyomait kerestem a Bácskában. Miután bejártam ezen terület 20 települését (ebben a munkában csak 16 helységet mutattam be), megállapíthatom, hogy a német nyelv semmilyen mértékben nincs jelen a települések feliratain. Nem áll módomban következtéseket levonni a Bácska nemzeti kisebbségeinek egymás közötti viszonyairól, sem a német nyelv státuszáról.

Bár a német lakosság 200 éven keresztül jelentős kisebbség volt, kiűzésük után az emléküket is kitörölték erről a térségről. Nemcsak a hivatalos német feliratok hiányoznak, hanem a közterületeken álló szobrok német feliratai is. Az egykori németek templomai romok. A temetőkről a szakma úgy tartja, hogy az a hatalom által kevésbé uralt szintér, a települések 70%-ának temetőiből mégis „kipucolták” a német sírokat.

Irodalom

Eimann, Johann. 1965. *Der Deutsche Kolonist oder die deutsche Ansiedlung unter Kaiser Josef II. in den Jahren 1783 bis 1787 besonders im Königreich Ungarn in dem Batscher Komitat.* München: Herausgegeben von Friedrich Lotz.

- Mašić, Boris. 2014. Nekada crkva sa skoro četiri hiljade vernika, danas ružna slika koju svake godine šaljemo u svet. *025Apatin*, nov. 11. https://www.025info.unija.net/vesti/drustvo_8/nekada-crkva-sa-skoro_16696 (2020. dec. 14.)
- Mašić, Boris–Menz, Ralf. 2016. Apatin: eine Arche für die Kultur der Donauschwaben. *Sombor Blog Notizen aus der serbischen Provinz*. Apr. 10. <http://sombor-blog.de/apatin-eine-arche-fuer-die-kultur-der-donauschwaben/> (2020. dec. 14.)
- Menz, Ralph. 2015. *Donauschwaben in Sombor: auf der Suche nach Zukunft*. <http://sombor-blog.de/donauschwaben-in-sombor-auf-der-suche-nach-zukunft/> (2020. okt. 10.)
- 025 Info.rs. 2014. Nekada crkva sa skoro četiri hiljade vernika, danas ružna slika koju svake godine šaljemo u svet. *025Apatin*. https://www.025info.rs/vesti/drustvo_8/nekada-crkva-sa-skoro-cetiri-hiljade-vernika-danas-ruzna-slika-koju-svake-godine-saljemo-u-svet_16696.html (2020. okt. 10.)
- Portmann, Michael. 2010. Die orthodoxe Abweichung: Ansiedlungspolitik in der Vojvodina Zwischen 1944 und 1947. *Bohemia* 50 (1): 95–120.
- Szoták Szilvia. 2018. A nyelvtájkép-kutatás mint az alkalmazott nyelvészet egyik legújabb kutatási területe. *Hungarológiai Közlemények* 49 (1): 30–42.
- Weber, Karl vál. és szerk. 1994. *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*. Band IV. Menschenverluste – Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch da Tito-Regime in der Zeit von 1944–1948. HsG.: München: Donauschwäbische Kulturstiftung.
- Wildmann, Georg vál. és szerk. 1995. *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*. Band III. Erschießungen – Vernichtungslager – Kinderschicksale in der Zeit von 1944 bis 1948. Hsg.: München: Donauschwäbische Kulturstiftung.

Katalin HEGEDIŠ

TRAGOVIMA ŠVABA

Jezički pejzaž u Bačkoj

U svojoj studiji istražujem preostale tragove jezika nemačkih naseljenika na današnjem području Bačke. Obišla sam 20 gradova i sela (u okviru ovog rada 16) koji su za vreme naseljavanja Švaba imali većinsko nemačko stanovništvo. Želim da prikažem kako se nemački jezik pojavljuje u jezičkom pejzažu gradova u ovim nekada skoro čisto švapskim lokalitetima, odnosno bavim se nemačkim aspektima istraživanja lingvističkog pejzaža. Fokusirala sam se uglavnom na natpise i kulturne simbole zajednica, ali tokom terenskog rada ispostavilo se da oni u većini mesta nedostaju, pa su groblja stupila u fokus mog istraživanja, gde se jezički kontekst i formiranje imena natpisa mogu dijahronički proučavati. Kako se broj nemačkih stanovnika posla Drugog svetskog rata drastično smanjio, određeni oblik jezičkog pejzaža pronađen je isključivo na grobljima bivših švapskih zajednica, negde čak ni tamo.

Ključne reči: jezički pejzaž, podunavske Švabe, asimilacija

Katalin HEGEDŰS

IN THE FOOTSTEPS OF THE SWABIANS

The Linguistic Landscape in Bačka

In my study, I investigate the remaining traces of the language of German settlers in today's area of Bačka. I have visited eighteen towns and villages, which had a majority German population during the settlers of the Danube Swabians (German: Donauschwaben). I want to show how the German language appears in the linguistic landscape of cities in these once almost purely Swabian localities, respectively, I deal with the German aspects of the research of the linguistic landscape. I focus mainly on the inscriptions and cultural symbols of the community, but during the fieldwork it turned out that they were missing in most places, so cemeteries became the focus of my research, where the linguistic context and name formation of inscriptions can be studied diachronically. As after the Second World War the number of Germans was drastically reduced, a certain form of linguistic landscape was found exclusively in the cemeteries of the former Swabian communities, while sometimes not even there.

Keywords: linguistic landscape, Danube Swabians, assimilation

Katalin HEGEDŰS

AUF DEN SPUREN DER SCHWABEN

Die Sprachlandschaft in Bačka

In meiner Studie untersuche ich die verbliebenen Sprachspuren deutscher Siedler im heutigen Gebiet von Bačka. Ich besuchte 20 Städte und Dörfer (im Rahmen dieser Arbeit 16), die während der Besiedlung der Schwaben eine mehrheitlich deutsche Bevölkerung hatten. Ich möchte zeigen, wie die deutsche Sprache in den einst fast rein schwäbischen Ortschaften in der Sprachlandschaft der Städte erscheint bzw. mich mit den deutschen Aspekten der Sprachlandschaftsforschung auseinandersetzen. Ich konzentrierte mich hauptsächlich auf die Inschriften und kulturellen Symbole der Gemeinde, aber während der Feldforschung stellte sich heraus, dass diese an den meisten Stellen fehlten, so dass Friedhöfe in den Fokus meiner Forschung gerückt sind, wo der sprachliche Kontext und die Namensbildung von Inschriften diachron untersucht werden können. Als die Zahl der deutschen Einwohner im Zweiten Weltkrieg drastisch zurückging, fand sich eine bestimmte Form der Sprachlandschaft ausschließlich auf den Friedhöfen der ehemaligen schwäbischen Gemeinden, mancherstellen nicht einmal dort.

Schlagworte: Sprachlandschaft, Donauschwaben, Assimilation